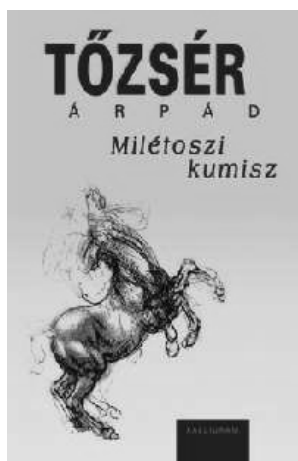

A köztesség poétikája

TŐZSÉR ÁRPÁD ESSZÉIRŐL ÉS VERSEIRŐL

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2004
213 oldal, 1900 Ft**

Tőzsér Árpád pályáján a kezdetektől fogva egyaránt meghatározó a versalkotás folyamata, és a vers természetéről, az irodalomról való gondolkodás igénye, s egymáshoz simulva, egymást tükröztetve érintkezik a vers az esszével (illetve kritikával, tanulmánnyal), a szövegek egymással állandó diálógust folytatva olvassák/olvasztatják magukat. Jó bizonyosság erre a szerző két 2004-es kötete, a *Tanulmányok költőportrékról*¹ és a *Milétoszi kumisz*². Tőzsér tudatosan törekedett arra (s erről több interjúban is megnyilatkozott), hogy verseit esszéihez és tanulmányaihoz közelítse. Ez a kísérlet tükröződik a hetvenes évek végén megjelenő, majd a nyolcvanas években kiteljesedő esszészzerű versbeszédben, amely néhány év hallgatás után egyúttal megújult poétikát hozott a költő pályáján. (Gondoljunk itt elsősorban a Mittel-szövegekre.) Tőzsér monográfiája, Pécsi Györgyi az *Adalékok a Nyolcadik színhez és a Történetek Mittel úrról* című kötetek kapcsán írja erről a pályaszakasról, hogy „Tőzsér – életműve belső szerveződése során – a herderi, a heideggeri, a wittgensteini világmagyarázó stádiumokat megjárva alakítja ki a maga szintéziskísérletét, szenved és haladja meg a nemzeti, a létfilozófiai és a nyelvkritikai világértelmezéseket, s mindezeket továbbgondolva hoz létre egy sajátos, a közép-európaiság s általában a *köztes lét* jellemzőit magába építő »Mittel-költészetet«, mely bizonyos értelemben »megszüntette megőrizve« abszorbeálja az említett világértelmező stádiumokat.”³ A fent említett szintéziskísérlet nehézségeiről, a háttérben meghúzódó műhelymunkáról Tőzsér így beszél egyik újabb, Elek Tibornak adott interjújában: „Fogcsikorgató munka volt számomra a verseim és irodalmi tanulmányaim között a korridort megtalálni, azaz az irodalomelmélet és irodalomtörténet nyelvéből érvényes verset csinálni. S ha ezt a korridort valóban megtaláltam, akkor ez, azt hiszem, az én privát posztmodern »nyelvmegelejtőségem«: én ilyenformán ugyanis, kicsit karikírozva a dolgot, valóban egy már előttem létező komplett nyelvből csináltam verset, vagy egy komplett nyelv

¹ Tőzsér Árpád: *Tanulmányok költőportrékhoz*. Írók Szakszervezete, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2004

² Tőzsér Árpád: *Milétoszi kumisz*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004 (A könyvből vett idézetek le-
lőhelyét a továbbiakban a főszövegben adom meg.)

³ Pécsi Györgyi: Ajánlás. Előszó helyett. In: Uő: Tőzsér Árpád. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995. 8.

csinált magából a segítségével versszerű szöveget.”⁴ Így formálódott ki a Tózsér-életműre oly jellemző közöttség, a különböző műfajok, műnemek, poétikák, beszédmódok szintézise, a költő számára érvényes és hiteles versbeszéd és -nyelv, amelynek segítségével befoghatóvá, megjeleníthetővé válik a posztmodern létforma és a közép-európai „köztes lét”.

A *Milétoszi kumisz* az elmúlt évek esszészzerű szövegeit fogja egybe. Noha maga a szerző kritikák, tanulmányok, jegyzetek gyűjteményeként határozza meg könyvét, inkább Benyovszky Krisztiánnal érthetünk egyet, aki ezen írásokat a különböző stílusregisztereket mozgósító elemző esszé műfajához látja közelebb állónak.⁵ Vörös István pedig – Tózsér előző esszékötete, *A nem létező tárgy tanulmányozása* kapcsán – az esszénovella műfaját is alkalmazza a vizsgált szövegekre. Szerinte ugyanis szerzőnk „nem kritikát ír, hanem esszét, esszénovellát, azon a hangon, amit esszéverseiben fejlesztett ki”.⁶ Valóban, a *Milétoszi kumisz* szövegei elsősorban esszék, értelmezések, közelítések, töprengések az irodalom helyzetéről, mozgásairól, egy-egy – Tózsér számára meghatározó – alkotó életművéről vagy kiemelt opusáról. Írásairól elmondhatjuk, hogy – noha az egyetemi tanárként is tevékenykedő szerzőtől megszokott alapos olvasottságról és elméleti felkészültségről tanúskodnak, mégis – a korábbi kötetekkel szemben az új könyv erőteljesebben tolódik el a szubjektív hangvétel felé. A szövegekbe ugyanis fokozottabban íródik bele a személyes tapasztalat és irodalomélmény, s átszüremlik a költői alkatból, nézőpontból adódó sajátos látásmód.

A *Milétoszi kumisz* már Tózsér kilencedik esszékötete, mégis azt mondhatjuk, hogy a recepció – néhány korrekt ismertetést és recenziót leszámítva – jórészt hallgat az életmű ezen dimenziójáról. Még Pécsi Györgyi sem tartotta feladatának, hogy monográfiájában részletesebben szóljon az addig megjelent esszé- és tanulmánykötetéről, csupán néhány ecsetvonással vázolja fel a Tózsér-esszé attribútumait. Rövid írásában mégis fontos megállapításokat tesz az irodalomkritikusról és esszéíróról, akinek „tevékenysége annak a harcnak a része, amelyet a költő saját maga és közvetlen irodalmi környezete, valamint a világirodalom értékrendjének kiegyenlítődéskéért, illetve az előbbieknél az utóbbihoz alakításáért vív évtizedek óta”.⁷ Tózsér ugyanis hamar szembesülni kényszerült a szlovákiai magyar irodalomkritika hiányosságaival, elsősorban a műközpontú kritika elmaradásával, és ennek következtében elméleti munkásságával megpróbálta ezt az űrt betölteni. Esszébeszédét a Németh László-i és a Fábry Zoltán-i esszé nyomdokain haladva formálta ki. Kötetei központi témájává érthető módon a szlovákiai magyar irodalom helyzete és alakulása vált. „Akár ennek hagyományait veszi számba költőnk, akár aktuális esztétikai teljesítményeit bírálja, akár az új nemzedékek törekvéseit, irodalmi szándékait elemzi, akár a neoavantgárd vagy a posztmodern eredményeit összegzi, akár a közép-európaiság gondolkörét értelmezi, kutató-elemző figyelmében mindig az a vágyakozás/elvárás munkál, hogy a szlovákiai magyar irodalom mint egész is áttörje a regionalizmus, provincializmus határait, s alkalmassá váljék a világirodalomhoz való fölzárkózásra, nota bene: világirodalmi érvényű teremtmény legyen.”⁸

⁴ Elek Tibor: A vers ma. Beszélgetés a 70 éves Tózsér Árpáddal. Magyar Napló, 2005. 10. 28.

⁵ Benyovszky Krisztián: A költő nagy kémlelő. Kortárs, 2005. 1. 93–94.

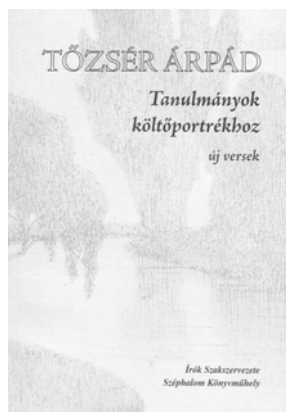
⁶ Vörös István: Történet a közép közepéről. Élet és Irodalom, 1999. jún. 4. 20.

⁷ Pécsi Györgyi i. m. 57.

⁸ Pécsi Györgyi i. m. 59.

A kötet első ciklusának írásai a mai magyar líra egy-egy meghatározó alkotójának (Orbán Ottó, Tandori Dezső, Lator László, Kukorelly Endre, Domonkos István, Rakovszky Zsuzsa, Lászlóffy Aladár, Rózsa Endre, Hizsnai Zoltán) művészetére fókuszálnak. Az egység címe (*Költészet mint az irodalomtudomány provokációja*) Jauss nevezetes tanulmányának címére (*Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*) utal vissza. A *Milétoszi kumisz* személyes hangú bevezető esszéjében Tózsér a vers genezisének kegyelmi pillanatát próbálja megragadni valóság és költészet kontextusában, miközben egyik saját költeményét, a *Capriccio*-t helyezi boncasztalra. Megállapítja, hogy „a versjelentésnek sokkal inkább van köze a vers sztalagmitként növekvő önszövegéhez (azaz a szóhoz, mondathoz szervesülő újabb szó és mondat lánctermészetéhez), mint az eleve adott ún. valósághoz, alapjelentéshez, a priori tételekhez”. (12.) Szerzőnk tehát a valóságot deista „első okként” szemléli, amely „elindítja a szövegstrukturálódás folyamatát, de a műegész későbbi alakulásában már nem vesz részt”. (uo.) Majd hozzáteszi, hogy „a mű virtuális jelentése tulajdonképpen csak az olvasóra, tehát valami művön kívültre vonatkoztatva válik valóságos jelentéssé, azaz az esztétikumképzés végső fázisában a »valóság« megint megjelenik”. (uo.) A „vers és valóság” tematikájának a nyitó szövegben artikulálódó harmadik tózséri tétele pedig a következő: „a »jel valóságreferenciája«, akármennyire is csak a »valóságról tett kijelentéseink« tartalmával (s nem magával a »valósággal«) egyenlő, szintén valami művön kívüli (egyezményes) jelentés (azaz nem szövegfüggő üzenet)”. (uo.)

A fent vázolt szölam végighúzódik a *Kumisz* írásain, vissza-visszatér az egyes lírai opusok és életművek vizsgálata közben, csakúgy, mint a költői szubjektum megképződésének és a szövegben betöltött pozíciójának problematikája. „A lírai önprezentáció adja át itt a helyét a világ és a sokféleség befoghatatlanságának, illetve ennek tudatának” (91.) – írja Lászlóffy Aladár költészetéről a *Preparált Vesztfália* című esszében. Domonkos István *Kormányeltörésben* című nagy lélegzetvételi poémájáról szólva hangsúlyozza, hogy a szövegben „az önmagát veszített én s a verstagadó én is végletesen és pusztán nyelvi magatartásként realizálódik”. (71.) Hizsnai Zoltán *Bárka és ladik* című kötetével kapcsolatban megállapítja, hogy a költő „érdeklődésének középpontjában a beszélőnek az a lehetősége áll, hogy a nyelv által *valakivé* (személyiséggé) lehet”. (108–109.) Ugyanakkor – a Tandori-líra sajátosságain gondolkodva – azt is leszögezi, hogy az éntanúsítás igénye nem mellőzhető teljesen a versből, ugyanis „bizonyos énkarakterisztikumú jelentésinvariancia még a legdisszemináltabb költészetben is jelen van, hisz a jelentésállandó nélküli, nem egyénített versek, életművek fel- és összezeréselhetők volnának, s az írás, az alkotás értelmét vesztené”. (29.) Lator László (akit az ún. utómodern poétika letéteményeseként tartunk számon) költészete pedig arra bizonyosság, hogy a versszubjektum szétjátszása, feloldódása nélkül is létrehozható időtálló és magas színvonalú líra. A fenti idézetek pontosan rámutatnak azokra a kérdésekre, amik szerzőnket költőként is foglalkoztatják. Fejtegetéseiből kiderül, hogy Tózsér Árpád költészetfelfogásában is meghatározóvá válhat a hagyományos szubjektumot decentralizáló, a posztmodern poétikai eszközöket termékeken alkalmazó versépítkezés, és lírikusként is szembetalálja magát az én derridai disszemináltságának problémájával. Elutasítja ugyanakkor azt a tételt, hogy a nyelv szempontúság egyúttal a költészet nyelvi behatároltságát is jelenti, (a „nyelv határa a versben is a világ határa” – mondja) és elveti azokat a versszövegeket, amelyekbe a posztmodern stíluseszközök csak „üresen kattogó nyelvi szerkezetekként” épülnek be, a metafizikus

**Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2004
120 oldal, 1600 Ft**

hagyomány és a létező ontológiai problémáinak negligálásával szerveződnek, s nem indítják el a befogadóban az önértelmzés-önértés elengedhetetlen folyamatát.

Ami az esszében megfogalmazódik, egyértelműen artikulálódik a *Tanulmányok költőportrékról* című verseskötet szövegeiben is. Az új kötet nem módosítja lényegesen a Tózsér-líráról az utóbbi évtizedben kialakított képünket, versei szervesen íródnak és olvasódnak bele az életmű eddigi kontinuumába. Németh Zoltán a *Leviticus* megjelenésekor a Mittel-szövegek korszakának lezárását, és egy új út kijelölését, újabb versalakítási mód feltűnését üdvözölte.⁹ Bedecs László is a poétika megújulásáról beszél, amikor így ír: „Az azelőtt a szülőföldről való viszony sokarcúságát megszólaltató, de mégis partikulárisnak megmaradó költészet mostanra félretette ezt az alapkérdését, és univerzálisabb, ha úgy tetszik, filozófiai problémákra tekint.”¹⁰ A *Tanulmányok* tehát továbbviszi a *Leviticus*-ban megkezdett, majd a *Finnegan halálában* folytatott poétikát. Ezt a kapcsolódást erősíti az is,

hogy a költő átvesz bizonyos szövegeket a korábbi kötetekből: vannak versek, amelyek változtatás nélkül kerültek át az új verseskötetbe, míg mások javítva, kiegészítve, átírva, az új kötet kontextusában felülíródva találhatók meg. Az állandó korrekció és vándorlás már a nyolcvanas évek eleje óta „úgy jellemzi [Tózsér] versírói gyakorlatát, hogy nemigen lehet tudni, mikor tekinthető egy verse, szövege befejezettnek, ellenkezőleg abban lehetünk inkább bizonyosabbak, hogy korábbi teremtményeit rendre »vándorversként«, vándormotívumként kelti majd valahol önálló életre. S ez a »javítgatás« már nem pusztán alkati sajátossággként, hanem versszervező erőként, *stílusként* jelenik meg költészetében”.¹¹ Így kap helyet a *Tanulmányok* második ciklusában (*Arsis és thesis*) a *Körök* egyik részlete *Dante tizedik köre* címmel, *Az ember tragédiájára* utaló *Adalék a Nyolcadik színhez*, a Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című költeményére rájátszó *Ezredvégi sorok a könyvről*, a Szabó Lőrinc-motívumokat variáló *Vezér-monológok*, némi változtatással a *Születésnap és variációk*, új címmel ellátva (*Éntelenül*) a *Finnegan halálában* még *Kihűl a szó is* címen olvasható, a *Halotti beszédre* és József Attila versére utaló opus, a szöveg végén elhelyezett *Kódával* kiegészítve a Szép Ernőt megidéző *Ernő a Luxemburg-kert pónilován* című vers, és sorolhatnánk tovább. Visszatér Mittel úr, a közép-európai gondolkodás- és létforma megtestesítője, a világba, a létbe vetett ember szimbóluma (*Utószó Mittel úr polkójához*). Talán a fentiekből is kiderül, hogy Tózsér hatalmas irodalmi, kultúrtörténeti, világtörténelmi anyagot mozgat, s ezeket pastiche, allúzió, reminiscencia, parafrázis, intertextuális szövegszervezés, utalások gazdag hálójára révén helyezi el verseiben, vagyis különböző korok művelődéstörténeti tapasztalatai és szövegei rendelődnek egymás mellé, és olvasódnak össze.

⁹ Németh Zoltán: *Leviticus*. Kalligram, 1998. 4. 86–91.

¹⁰ Bedecs László: *Aki viszi át. Élet és Irodalom*, 2001. jún. 8. 26.

¹¹ Pécsi Györgyi i. m. 11.

Az új verseskötet lírai nyelvébe az irodalomtudomány regiszterei keverednek. Nem véletlenül, hiszen a legtöbb opus tárgya maga a költészet, a versírás. Jól látható ez az esszé- és versnyelvből kevert beszédmód a nemzedéktársaknak ajánlott *Jalousionistákban*: „Orbán a kentaur-mivoltával képesített el, / azaz, hogy előlről nézve Berzsenyi-formájú, / világképző léleknek láttam, de ha mögéje kerültem, / nyirfasöprűnyi farka alól Csokonai-ként szellentgetett rám.” Nagyon szépen ír Tózsér ugyanebben a versben Oravecz Imre költészetéről a *Héj* című kötet kapcsán: „mit tudtam én még akkor, / hogy itt valaki szemem láttára éppen / garantáltan urbánus verset csinál abból a nehéz / szalmaszagból, amelyből én csak valami suta / népi avantgárdot tudtam kevercelni, azt láttam, / hogy vége a hatvanas éveknek, s valaki leereszti / a hallgatás gondolatjelének kozmikus sorompóját, / s ugyanazon a mondaton belül bár, mégis valami / teljesen mást kezd.” A *Tanulmányok* záróversében, a *Iuvenalisban* megfogalmazódik a költészet válságának gondolata: „Bezzeg, más a világ ma, bármit / írhat a költő (s ír is!), rá se fűtyülnek. Cinna, / most lennél elemekben, a lenge Poética most önzetlen, / érintget, kínálja magát olcsón, csak így se kapós már, / únja a *thésis* az *arsist*: *lesbis* a *metrum*, a *tróp* is, / és ha mégsem: pont úgy húznak kétfele, lógó / nyelvvel, mint a kínos kéjben összetapadt kan / és a szukája...”

A *Tanulmányok költőportrékról* első, címadó ciklusának versei stílus tanulmányok a költő azóta már elkészült vagy készülő portréesszéihez. Tózsér tizenegy kortárs magyar költőt (Baka István, Bertók László, Borbély Szilárd, Kemény István, Kukorelly Endre, Oravecz Imre, Orbán Ottó, Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tóth Krisztina és Szijj Ferenc) idéz meg. Nem paródiáról van itt szó, sokkal inkább arról, hogy költőnk az érvényes és hiteles esszé létrehozásához szükségesnek tartja, hogy magára öltse az adott lírikus maszkját, vagyis annak stílusát, poétikáját, retorikáját, de úgy, hogy ezeket saját költői alkatához igazítva végső soron hamisítatlan Tózsér-vers szülessen, miközben persze jól felismerhetők a választott poéta stílusjegyei. A legjobban sikerült stílus tanulmányok között említhetjük az Oravecz Imrét idéző két szöveget, amelyben Szajla egybeolvad a Tózsér számára fontos Papberkivel. A *Hja, őket nem ki, hanem le* című versben a Kukorelly-poétika idéződik meg, melyet Tózsér egyaránt lát szövegszerűnek és világszerűnek. Az *Ikerszonett* a műfajt megújító Bertók-sonettre játszik rá, az *In memoriam* Orbán Ottó utolsó verseit idézi meg. Költőnk pontosan ráérezett Kemény István költészetének és látásmódjának lényegére, amikor az *Uzsonnatáskámon veréb ugrált* című verset írta. Ugyanez mondható el a Rakovszky-„tanulmányról” is, valamint a *Lábjegyzet az Anyeginhez* című opusról, amelyben Tózsér a Tóth Krisztina-versre játszik rá. Kitűnően teszi magáévá a költőnő gyakran konkrét látványból, élményből kiinduló versépítkezését, álom és valóság határán lebegő ábrázolásmódját és dalszerű versformáját. A Petri György modorában írott vers végére helyezett lábjegyzetben mintegy összefoglalását kapjuk a teljes ciklus törekvésének: „A helyzet viszont, sajna, az enyém, / állok fölöttünk megrendülve: / ha..., akkor az véletlen, csak a műnem / és a mű nem a véletlen műve.” (*Citológia*)

A *Milétoszi kumisz* második ciklusának fejtegetései arra szolgálnak bizonyásául, hogy a szerző prózai művekről szólva is éppen olyan felkészültséggel és tájékozottsággal járja körül a választott témát, mint a versek tekintetében. Tózsér megpróbálja újabb szempontokkal tágítani az adott mű recepcióját. Így például a *Jadviga párnája* kapcsán (a szlovák fordítás recenzálása ürügyén) az eredeti szöveg viszonylag nagy mennyiségű, szlovák nyelvű betéteinek funkciójára helyezi a hangsúlyt, rámutatva arra, hogy „a mű interlingva-

litását az egyébként kitűnő Závada-kritikák meg sem próbálták értelmezni”. (131.) Nem hoz újat Musil *Törless iskolaévei* című kisregényének az *Iskola a határonnal* történő párhuzamba állítása, viszont az *Iskola Hranicén* című esszé éppen a személyes olvasat hangsúlyos jelenléte, a katonai szolgálatát Hranicén (ott, ahol egykor Musil híres katonai főreáliskolája volt) töltő, egy frissen kiásott gödörben éppen a Musil-művet olvasó Tózsér pozíciójának megrajzolása révén válik a kötet egyik fontos írásává.

Hangsúlyos helyen, a második ciklus végén olvasható a könyv címadó írása, amelyben a szerző Alexa Károly *A szerecsen komornyik* című kritikagyűjteménye ürügyén lényegében saját esszéírói és irodalomkritikusi nézeteit, értelmezői és kanonizációs gesztusait fogalmazza meg: „Az ókori Elea nem megvetette Milétoszt, hanem vitatkozott vele. De nem a filantrópia vezérelte a vitában, (...) hanem a kényszer: Milétosz jelentőségét nem lehetett nem tudomásul vennie. A mai magyar irodalomban szinte csak Eleának vannak műhelyei, Milétosz képtelen Elea partnere lenni.” (144–145.) Tózsér ezt követően Susan Sontagot idézi: „1919-ben Mandelstam így hódol Paszternak előtt: »Paszternak verseit olvasni olyan, mint megköszörülni a torkunkat... Olyan, mintha kumiszt innánk amerikai konzervtej után.«” (145.) A címadó esszé zárómondata pedig így szól: „Alexa Károly kritikáit olvasni olyan, mintha – az eleai szimulakrum konzervtejétől megcsömörödve, a *negatív pólus-nélküliség* unalmába belefáradva – Milétosz felé igyekeznénk, s közben jókat húznánk a kumisszal telt kulacsunkból; pardon: ivókürtünkéből.” (uo.) Nyilvánvaló, hogy itt (és a könyv egészét tekintve) nem elméletellenes pozíció tételeződik, a szerző bíráló, olykor csipkelődő megjegyzéseivel elsősorban a kánoncsinálók receptjei, a teória túlzott eluralkodása, az egyes irodalomelméleti iskolák fellebbezhetetlennek kikiáltott dogmái ellenében emel szót. Tózsér a maga esszéírói és kritikusi tevékenysége során magáévá teszi, és megszűrve alkalmazza az egyes iskolák eredményeit, s a különböző teóriák, interpretációs stratégiák, elemző módszerek integrálásával, a nyelvfilozófia, a hermeneutika, a befogadásesztétika terminológiájának együttes bevetésével alakítja ki esszébeszédét, ugyanakkor szükségesnek tartja a hagyomány és történelem iránti érzékenység, valamint a személyes és közösségi érdekelttség megtartását. A szerző tehát világossá teszi, hogy a kánonok határait figyelmen kívül hagyó, esetleg közöttük megnyíló (pontosabban fogalmazva: többkánónú vagy többrendszerű) irodalomtudományi és kritikai diskurzust tart elfogadhatónak. Legfőbb célja, hogy az irodalomról való gondolkodás segítségével, a vélemény és látásmód világos megfogalmazásával eszmecserét kezdeményezzen, ami által mód nyílhat a különböző nézőpontok, felfogások találkozására vagy éppen ütköztetésére. Könyvében maga is rendkívül széleskörű elméleti és irodalmi anyagból építkezik, különböző korokból, különböző felfogású szerzők szövegeit használja fel, hogy ezek segítségével próbálja meg olvasni és értelmezni a kiválasztott kortárs műveket. Így találkozhatunk – többek között – Lyotard, Bányai János, Kertész Imre, Kulcsár Szabó Ernő, Babarczy Eszter, Wittgenstein, Frye, Baudrillard, Pomogáts Béla, Gadamer, Szilágyi N. Sándor, Susan Sontag, Margócsy István, Török Endre, Vico, Nietzsche, Jauss, Borges nevével.

A mára korszerűtlennek minősített, a kánon peremére szorított, mellőzött művek kerülnek a harmadik kötetegység középpontjába. Tózsér annak jegyében próbálja ezeket újraolvasni és újraértelmezni, hogy választ kapjunk a kérdésre: mit mondhatnak a mai kor emberének, miért aktuálisak ezek az alkotások? Nagy László kései költészetének kapcsán például megállapítja, hogy a „hetvenes évek végén talán már maga a 20. század leg-

nagyobb romantikus-szürrealista-mágikus magyar költője is érezte, hogy az erősen retorizált, felfokozott éntudatú versnyelv nehezen továbbvihető”, (151.) s utolsó szövegeiben „a lírai szubjektumot (...) már nemcsak teremtőként, hanem teremtményként, egész helyett részként, észlelő helyett az észlelés tárgyaként is tudja mutatni”. (uo.) Tózsér rámutat az Illyés-életmű „problematikusságára”, amely szerint „nem elemző-vitakozó írásokban mutatkozik meg, hanem a szerző és műve agyonhallgatásában, az oeuvre-t befödő nagy csendben, illetve a különböző ex cathedra-szerű kijelentésekben”. (153.) Egyetértően említi Margócsy István törekvését, aki az öregkori Illyés-líra értelmezésekor kimutatta az ún. mondat-költészet kezdetét, amely radikális szakítást jelentett az elsősorban Nagy László és Juhász Ferenc által képviselt szóköltészettel. Márai verseiről szólva azt kifogásolja, hogy csak a *Halotti beszédhez* hasonló, „direkt mondanivalójú” költemények kerültek előtérbe, miközben megfélekedtünk azokról a kitűnő Francis Jammes-paródiákról, amelyek az *Emberi hang* című kötetben olvashatók. A „százéves harc” után című esszében Tózsér Árpád Madách halhatatlan remekművét, *Az ember tragédiáját* faggatja. Vörösmarty születésének 200. évfordulója kapcsán hangsúlyozza, hogy életműve napjainkban különösen időszerű, hiszen „a végső tartalékaiból élő »földnek« soha ennyire nem »fájt« a harácsoló, buta »állatember«, mint a mi korunkban, és soha nem volt annyira nyilvánvaló, mint a mi századunkban, az éppen elköszönő bűnös-gyilkos huszadikban, hogy az emberiség valóban »sárkányfog-vetemény«,... (167.) Ugyanakkor keserűen állapítja meg, hogy a nagy költőtől „ma »megbotlik óriás két szárnyában, ha lép«, mint Baudelaire albatrosza, nincs levegő a szárnyalásához, nem lel olvasóra, s ha mégis, akkor nem lel benne partnerre”. (168.)

Mindkét kötetben – ahogyan Tózsér korábbi műveiben is – rendre visszatér a közép-európaiság gondolatköre, valamint a határon túliság kérdése. Ennek horizontján találkoznak az esszéketben és a *Tanulmányokban* megidézett költők és írók. „Zbigniew Herbert hallani sem akar közép-európaiságról. De az irodalmi Közép-Európa ott van, ahol ő van (meg Czesław Miłosz, meg, persze, Milan Kundera). S ha ő Párizsban van, akkor Közép-Európa is Párizsban van” (193.) – olvashatjuk a *Kumiszban*. Szerzőnk maga is felveti, hogy a kisebbségi lét dilemmáiból csak ritkán születik időtálló, jelentős irodalmi alkotás. Grendel trilógiáját, Bodor Ádám *Sinistráját* és Domonkos István *Kormányeltörésben* című versét említi. Ez utóbbival kapcsolatban írja nagyon szépen, erősen szubjektív hangon, hogy „...bennem leggyakrabban a «kisebbségi létezésem» történetét szólaltatja meg. Azt a «kisebbségtörténetet», amely mindig az egyén és közösség viszonylatrendszerében alakul ki, s amelyet így az elmúlt individualizáló-relativizáló versbeszéde tulajdonképpen az esztétikai tapasztalat határain túlra szorított. Ez a történet itt annak az egyénnek az esztétikailag érvényes mítoszává szerveződik, akit a nagy közösség (a világglobalizáció, mondhatnánk ma) saját egzisztenciájában tesz «vendégmunkássá», idegenné.” (67.)

„Ki nem állhatom ezt a mintha-kort” – mondja Euphorbosz, a felszabadított római rabszolga az egyik Tózsér-versben, amikor látja az egykor virágzó birodalom hanyatlásának jeleit. Jól rimel erre az a Baudrillard-gondolat, melyet a költő a *Kumiszban* idéz: „a modernitás... felgyorsulása révén... oly hatalmas szökési sebességre tettünk szert, hogy egy napon elhagytuk a valóság és a történelem referenciaterét... hogy belépünk a szimulációba”. (85.) Egyszerűen Tózsér párhuzamot fedez fel a nagy Róma romlása és az újkori civilizáció kiüresedett „mintha-kora”, a baudrillard-i „nem történik semmi” állapota, a posztmodern létezésforma önlefokozó gesztusai, a személyiség feloldódása, az értékek

devalválódása között. Ez a látélet egyenesen vezet tovább a katasztrofista mítosz, a finitizmus, a pusztulás gondolatának megfogalmazódásához, amely a *Milétoszi kumisz* lapjain többször felbukkan. A korunk kihívásaira reagáló művek összességét Tózsér „kaotikus kori” irodalomnak nevezi, amelynek legjobb példajaként Krasznahorkai *Sátántangóját* említi, de Lator László „egyszerre apokaliptikus-finitista és ősmitológikus szerkezetű lírája” (56.) helyét is ezen a vonulaton belül képzelel el. Tandori újabb költészetét is az apokaliptikus jelzővel írja le. Ez a gondolat tér vissza a Holan-esszéiben is: „Vladimír Holan költészete kegyetlen olvasmány, elsősorban azért az, mert költőnk ismeri az ember minden nyomorúságát, amelyet az emberiség emlékezete: a történelem, a filozófia, a művészet, az irodalom, a könyvtár rögzített, sőt verseiben mindezt életté képes élni, de a kozmikus emlékezetből nem veszi át azt a mozzanatot, amely eddig talán segített az embernek átvészelní ezt a nyomorúságot: a remény, az Isten, a megváltás, a kivételes, erős akaratú egyéniség mozzanatát Holan világképében hiába keressük.” (185–186.) Vörösmarty *Előszó* című költeményéről pedig ezt olvashatjuk: a verset ma „végső soron a Vég előszavának tekinthetjük. Azon ember- és világvég előszavának, amely úgy zúg a Vörösmarty-életmű egészében, mint valami egészen sajátos hangszerelésű, hol komor fenségű, hol egzaltált sikolyú, de mindig monumentális organon.” (174.)

A halál, az elmúlás tematikája a *Tanulmányok* verseiben is meghatározóvá válik. A kötet olvasása az öregséggel, az elmúlással szembenező költő személyes vallomása mentén is lehetségessé válik. Ezt tükrözi a néhány kiragadott idézet: „Vigasztalanul megvénült minden, a Férfi csak emlékszik / a tízezer voltra, valójában már az úrsivatag / semleges homokján bolyong az árva...” (*Zeusz és Héra veszekszik*); „Mi itt a tanulság?, kérde, barátom. / Ki tudhatja!? Gauguin képén a cím / érthetetlen nyelvű (talán maóri), / mint a Teremtés roppant vásznain. / Finis, gratias Deo” (*Utószó Mittel úr pokoljárásához*); „A gyász szaka ez hát, hallgass ma, vers, / s ti mind, kik e végső pályázatot / megítélenditek, dölyfös bírák, / tépjétek meg bíbor köntösötök: / Isten története ér véget itt.” (*Ezredvégi sorok a könyvről*) *Az Éntelenül* a lefokozott én halál közelében lebegő állapotát állítja középpontba: „Másokból felül, belőled alul lebeg ki / a lélek. Elleng, belevesz / a kórházi bidék gödrébe. (Stilizáld / szelleled, így lesz hiteles!) // Isa pur s chomuv – te nem porrá omlasz, / nem növény leszel, nem bibe, / véred, lucskaid műanyag rocskákba / csorognak, azaz a semmibe.”

Nagyon fontos, amit Tózsér Hizsnay Zoltán költészetéről megfogalmaz: „Versei nemcsak azt mutatják föl, hogy az ún. nyelvmegelőzőtség elve hogyan működik a gyakorlatban, hogyan válik a posztmodern életérzés kortudattá és irodalomká, hanem azt is, hogy ez az életérzés és kortudat hogyan válik lassan már mechanikussá, gépiessé.” (106.) Mintha saját költészetéről írta volna ezt a mondatot. Tózsér lírai törekvése ugyanis nem más, mint a későmodern és a posztmodern költői eljárás- és beszédmódjának keveredése, szintézise révén egy sajátos poétika kialakítása, amely szembenéz korunk kihívásaival, a világba vetett ember kiszolgáltatottságával, igazodási pontok utáni kétségbeesett tapogatásával. Költőnk hiszi és vallja, hogy a vers, az irodalom napjainkban, a posztmodern gesztusok, a „szimuláció” korában is az emberi lét végső nagy kérdéseire választ adó biztos pont lehet.

Ménesi Gábor